

Västra Ämterviks kyrkogård

Bevarandeplan

Upprättad år 2014

Svenska kyrkan
SUNNE KYRKOGRÅDSFÖRVALTNING

Skulptur på Erling Ärlingssons gravplats.

Bevarandeplan för Västra Ämterviks kyrkogård 2014.

Inventering och text där ej annat anges: F d kyrkogårdschef Arne Persson,
Sunne kyrkogårdsförvaltning

Foto där ej annat anges: Birgitta Persson, Sunne pastorat

Tryck: Ramströms Tryckeri AB

Omslagsbild:

Västra Ämterviks kyrka med sakristian sedd från öster.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning.....	5
Gällande lagstiftning	6
Kyrkogårdar och gravvårdar - en historisk översikt	7
Områdeshistoria.....	9
Västra Ämterviks kyrkas historia	12
Västra Ämterviks kyrkogård och dess historia.....	18
Stilutveckling.....	26
Kulturhistoriskt värde	32
Urval av gravvårdar	34
Mycket värdefulla gravvårdar	35
Värdefulla gravvårdar	48
Lagskydd och riktlinjer	49
Vård och underhåll.....	50
Ordlista och symboler	52
Yrkestitlar på gravvårdar	55
Övriga texter som förekommer på gravvårdar	57
Psalm- och bibelhänvisning på gravvårdar	59
Övrigt	60
Källor och litteratur	61
Bilagor	

INLEDNING

En del frågar sig kanske om det behövs en bevarandeplan för kyrkogården. Svaret är ja och där har man stöd av kulturmiljölagen, där det står att kyrkogårdarna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

En kyrkogård som ofta omgärdar en sockenkyrka speglar historien och minnena över dem som ligger begravda där. Kyrkan och kyrkogårdarna har utgjort bygdens centrala plats genom seklerna.

Man kan lätt följa decenniernas och århundradenas olika förändringar. Gravstenarnas utformning och material har förändrats genom tiden, liksom informativa upplysningar till besökarna. Yrkestitlar och bibel- och psalmcitat förekommer mycket sällan numera.

En annan viktig del i arbetet har varit att nedteckna personer som på ett eller annat sätt fått sin hågkomst i bygden. Detta är inte heltäckande, varför ett fortlöpande arbete för att komplettera denna plan behövs. Planen skall ses som ett arbetsmaterial och skall hållas ajour. Det som bedöms på ett sätt idag kanske bedöms annorlunda senare. De gravplatser som klassats som mycket värdefulla är i och med denna plan ”låsta för framtiden”.

Tyvärr har många av de äldre gravplatserna försvunnit. På den gamla begravningsplatsen, som hölls i bruk till och med första delen av 1800-talet, finns inget kvar förutom några smidda järnkors som nu finns vid kyrkans södra vägg.

Under arbetets gång har studier naturligtvis skett på plats, men även studier i förekommande källmaterial. Antikvarie Maud Forsberg, Antikvarietjänst, har varit ett nyttigt ”bollplank” i samband med urvalsprocessen. Bevarandeplanen är framtagen i enlighet med den mall som utarbetats av Maud Forsberg på uppdrag av Karlstads stift.

Eftersom det blivit många delar i planen som måste fotodokumenteras har jag haft informationssekreterare Birgitta Persson vid Sunne pastorat till stor hjälp, liksom vid layoutarbetet.

Västra Ämtervik år 2014.

Arne Persson

GÄLLANDE LAGSTIFTNING

Kulturmiljölagens 4 kap behandlar tillståndsfrågor avseende åtgärder och förändringar på kyrkobyggnadens exteriör, interiör, kyrkotomt, begravningsplats och inventarier. Vid frågor rörande förändringar på kyrkogården kontaktas Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Begravningslagen behandlar frågor om begravningsverksamhet, begravningsplatser, gravrätt och gravanordningar. Vid frågor rörande detta, kontakta Kyrkogårdsförvaltningen.

Miljöbalkens 7 kap 5 § ger ett generellt skydd för alléer utanför kyrkogården. Vid frågor om tillstånd för förändringar, restaurering eller återskapande ska kontakt tas med handläggare på Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen.

Plan- och bygglagen innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten. Bygglovsfrågor gällande byggnader, installationer och utvidgning av kyrkogårdar handläggs av Sunne kommun.

KYRKOGÅRDAR OCH GRAVVÅRDAR - EN HISTORISK ÖVERSIKT

I alla tider och inom alla kulturer har människor på något sätt tagit hand om sina döda. Enligt kristen tro besegrade Jesus döden och likt honom ska alla troende också uppstå ifrån de döda. De första kristna övertog semiternas gravskick att begrava sina döda på speciellt avsatta platser. Jordbegravning har därefter ända in i modern tid varit det kristna begravningssättet och de döda begravdes i öst-västlig riktning för att på uppståndelsens dag kunna möta Kristus ansikte mot ansikte. Redan under medeltiden användes området närmast kyrkan som begravningsplats. Det kringgärdades av en mur för att markera grän-

Betydelsefullt var också att ge information.

hygieniska aspekterna genomslag och begravningsskicket förbjöds. För att komma tillrätta med de äldre överfyllda och ohälsosamma kyrkogårdarna beslutade riksdagen år 1815 att begravningsplatserna av hygieniska skäl skulle anläggas på avstånd från kyrka och bebyggelse. Härigenom uppstod den separering mellan kyrkogård och griftegård som särskilt präglar större samhällen och städer. Kungl. Majt anbefallde också att begravningsplatserna skulle inhägnas och planteras med buskar, träd och häckar. Dessa ansågs inte bara ha en estetisk funktion utan att det också renade luften. Nya planritningar på kyrkogårdar skulle vidare godkännas av Överintendentämbetet.

Kyrkogårdsidealet kom till en början att präglas av symmetriska grusgångssystem likt stadsplaneringens rutnätsplan, regelbundna kvarter, markerade gravplatser med stensocklar eller påkostade gjutjärnsstaket, alléer och tuktade planteringar. Under 1800-talets senare del kom den engelska fria och naturliga parkstilen att påverka utformningen av många kyrkogårdar med mjukt formade kvarter och slingrade gångar.

Under medeltiden var träkors den vanligaste markeringen på gravarna. Tidigt började

sen för den vigda jorden. Muren som till en början var av träbalkar, kallades i äldre tid för bogårdsmur och senare kyrkogårdsmur. Kyrkogården var indelad i kvarter där varje hemman hade sin anvisade plats. Ytan var öppen, gräsbevuxen och betades av kreatur. Gravarna var oregelbundet placerade och gränsen dem emellan omarkerad. Enligt en seglivad föreställning skulle inte norrsidan om kyrkobyggnaden ha använts som begravningsplats under medeltiden då man trodde att onda makter vistades i norr. Andra forskningsrön visar dock att kvinnorna under tidig medeltid i många fall begravdes på kyrkans norrsida, Mariasidan, medan männen oftast begravdes på sydsidan. Senare förvisades självspilningar, d v s de som tagit sitt eget liv, och avrättade personer till den norra delen av kyrkogården. De mest eftertraktade gravplatserna låg närmast koret och söder om kyrkan, helst direkt intill kyrkvägen. På så sätt delades kyrkogården in i områden som skilde de besuttna från de egendomslösa.

Under senmedeltiden kunde personer ur de högre samhällsskikten också få sina gravplatser inne i kyrkorna. Kyrkorumen blev härigenom hälsovådliga att vistas i men först med 1783, 1805 och 1815 års kungliga förordningar fick de

Flerarmade smideskors längs södra kyrkväggen.

dock de mer välbeställda att förse sina gravar med liggande hällar, däribland så kallade liljestenar, och ibland resta stenar eller sarkofager. Under 1600-talet ersattes de liggande hällarna av resta stenar vilket gav kyrkogårdarna en helt ny karaktär. Samtidigt blev gjutna järnkors allt vanligare. I Värmlands och Dalslands bruksbygder fick flerarmade smideskors med rik utformning stort genomslag. Under 1800-talets andra hälft började större stenhuggerier att i tryckta kataloger lansera höga iögonfallande granitstenar som på beställarnas önskemål kunde förse med ornament och förgylld text som förutom den dödes namn och levnadsdatum också angav yrke och gårdsnamn eller hemort. Den stora allmänheten fortsatte dock att använda enkla träkors eller mer anspråkslösa stenar.

Under funktionalismen på 1930-talet förändrades idealet mot mer enhetliga och lättskötta kyrkogårdar med anspråkslöst utformade granitstenar stående i raka rader på obrutna häckinramade gräsytor. Förändringen mot enkelhet och likformighet speglade samhällsförändringen i stort som präglades av ett större jämställdhetsideal. Stränga bestämmelser om mått och utformning samt massproduktion av stenar medförde under kommande årtionden att gravvårdarnas äldre variationsrikedom försvann. Från 1990 ges utformning och storlek av gravvårdarna åter större frihet. Under senare tid har antalet urngravar ökat. Många väljer också att få askan anonymt nedgrävd i minneslundar. Dessa nya begravningskick kan höra samman både med att antalet krematorier har ökat men också med ett förändrat synsätt på döden.¹

Gjutjärnskors från 1800-talet.

¹ Nordström 1999. Kapitlet har med författarens tillstånd hämtats från skriften *Kyrkan mitt i byn*.

OMRÅDESHISTORIA

Västra Ämterviks socken skiljer sig från de flesta socknarna i Värmland därför att här finns inga herrgårdar med tillhörande bruk. Det tyder på att socknen har varit småbrukarnas och hantverkarnas bygd.

Socken bildades 1674 genom en utbrytning av Ämterviks socken med kyrkan på östra sidan om Mellanfryken. Vid kommunreformen 1862 fick Västra Ämtervik församling ansvar för de kyrkliga frågorna, medan de borgerliga frågorna hanterades av den nybildade Västra Ämterviks kommun. 1971 uppgick denna kommun i Sunne kommun.

Att området varit tidigt befolkat visar de fynd som gjorts, bland annat de fem gravrösen från bronsåldern som påträffats. Namnet Ämtervik syftar på svan och vik efter Ämtans utlopp i Mellanfryken på östra sidan. (Ämt kommer från älpt, ett gammalt ord som betyder svan).

Socken har fått rykte om sig att vara en hantverkarebygd och det med all rätt. De många urmakarna som fanns i slutet på 1700-talet saknar motsvarighet i Sverige med undantag från Morakolonin i Dalarna. Den siste verksamma urmakaren var Nils Olsson från Svensbysätter då den sista klockan tillverkades 1894. En annan hantverkstradition som tog fart i slutet av 1800-talet var tillverkningen av den berömda "Ämtervikssläden". Tillverkningen höll på ända till 1930-talet. Ett tjugotal sockenbor hade denna tillverkning som sitt yrke, medan många andra hade detta som sitt vinterarbete.

Några av de äldsta byarna som kan spåras är Svensby, Sillegård och Kisterud. År 1613 fanns 20 gårdar, men bebyggelsen ökade snabbt för att i skattelängderna 1673 uppta 84 gårdar.

Invid sjön Mellanfryken söder om nuvarande kyrka ligger Sillegården. På denna plats upptäcktes tidigt en källa med ovanligt fint järnhaltigt vatten och kring källan utvecklades Sillegårdsbrunns varmbadhus. År 1915 etablerade sig textilkonstnärinnan Ida Sahlström på Sillegården och drev stället som sommarpensionat. Sillegården finns kvar idag och i den stora matsalen i fornnordisk stil finns en restaurang.

På den ståtliga Fryksdalshöjden får man milsvid utsikt över Fryksdalen och Frykensäarna.

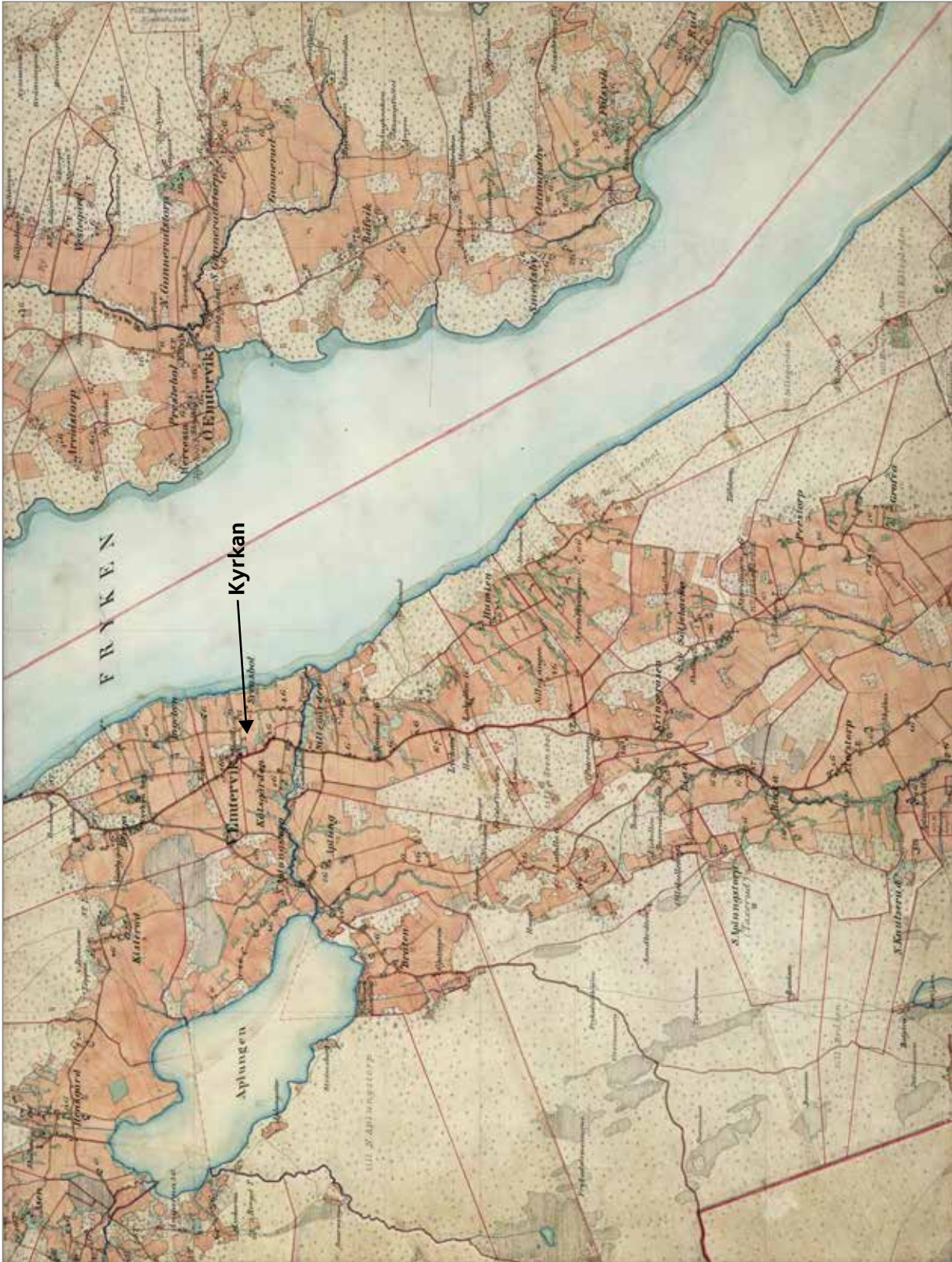
I hemmanet Berga någon kilometer norr om kyrkan finns Västra Ämterviks prästgård från 1864. Dessförinnan byggdes en prästgård som var klar 1751 och fanns på samma plats.

Alldeles öster om kyrkan och kyrkogården låg området Sela. Här fanns kyrkkrogen och spannmålmagasinet. Här selade man av hästarna när man skulle till krogen eller kyrkan, därav namnet.

År 1821 byggdes en sockenstuga norr om kyrkan. Idag är den inbyggd i församlingshemmets norra del. Församlingshemmet, som det ser ut idag, är från 1914.

Västra Ämtervik präglas idag av jordbruk och köttproduktion. Av de industrier som finns kan nämnas Bäckebrons sågverk och Häggmarks byggindustrier.

LANTMÄTERIETS KARTA ÖVER VÄSTRA ÄMTERVIK ÅR 1883–1893

VÄSTRA ÄMTERVIKS KYRKAS HISTORIA

Östra och Västra Ämtervik hade en gemensam kyrka före 1673 vid sjön Frykens östra strand. Efter tillstånd invigdes år 1673 en träkyrka 28 x 12 m på västra sidan för att underlätta för de där boende sockenborna att göra gudstjänstbesök istället för att ro över Fryken. I och med detta bildades Västra Ämterviks sockenförsamling. Kyrkan byggdes på en plats något hundratal meter väster om dagens Sillegården. Dess läge antas ha varit nära

Inskription på minnesstenen vid gamla kyrkplatsen.

Dopfunten från den gamla kyrkan.

ingången genom kyrkogårdsmuren i den norra delen av området. Man antar detta eftersom det var brukligt att gravsättningarna skedde söder eller öster om kyrkobyggnaderna. 1749 uppmurades ett bårhus intill kyrkan. I inventarieboken från 1762 skrivs detta med "Ett Ben-Chor med lås för". Inne i kyrkan fanns också en murad grav, kallad "Prästegraven". Kyrkan och den lilla kyrkogården inhägnades med balkar av liggande stockar, vilka ersattes på 1700-talets andra hälft med den kallmur man ser idag. Kyrkan utrustades 1767 med valv och läktare.

Genom ett åsknedslag i augusti 1815 brann kyrkan ner till grunden. Endast några få inventarier kunde räddas, bland annat två änglar av trä skurna av bildhuggaren Isac Schullström 1755, en dopfunt i driven mässing från 1704 samt en takkrona av trä från 1700-talet. Under tiden fram till det att en ny kyrka kunde byggas fanns troligtvis en provisorisk kyrka på den gamla kyrkplatsen. På den gamla kyrkplatsen restes år 1905 en minnessten med inskriften "Här stod fädernas kyrka 1673-1815". Det pinsamma med kyrkbranden för församlingen var, att man underlåtit att försäkra kyrkan. Nu stod man med två tomma händer, men efter gåvor, kollekter, donationer och andra bidrag och idogt arbete av församlingensborna, kunde en ny kyrka ritad av byggmästaren Johan Westman byggas och invigas 1821. Den blev uppförd på den plats där kyrkan står idag. Platsen kallas Öberget och ligger cirka en kilometer norr om den plats där den gamla nerbrunna kyrkan låg. Den verkliga byggmästaren vid uppförandet av denna kyrka var byggens son Nils Olsson från Aplungsåsen. Denne Nils Olsson var verksam i flera värmländska församlingar och deras kyrkobyggnader bland annat i Lekvattnet, Mangskog och Eda.

Kyrkan uppfördes i en tidstypisk nyklassisk stil, och exteriört har inte kyrkan förändrats så mycket fram till våra dagar. Fönsterbågar, tornport och lister på lanterninan har senare fått en blå färgton.

Ovan nämnde Nils Olsson svarade också för inredningsdetaljer inne i kyrkan som t ex

Gamla kyrkplatsen med entrégrindar

predikstolen och ramverket kring altartavlan, som målades av Per Berggren från Stockholm 1825. Kyrkan fick sin orgel och orgelläktare 1893. Vid renoveringen 1927 blev denna orgel ombyggd och indragning av elektriska ledningar gjordes.

Ett enkelt bårhus anlades 1938 ute på kyrkogården, strax utanför kyrkogårdsmuren, efter den utvidgning som skedde 1920. Idag används detta bårhus till förråd och pumpstation. Ett nytt gravkapell med bårhus byggdes 1978 strax öster om kyrkan.

Minnesstenen vid gamla kyrkplatsen

Kyrkan med entré till kyrkogård I.

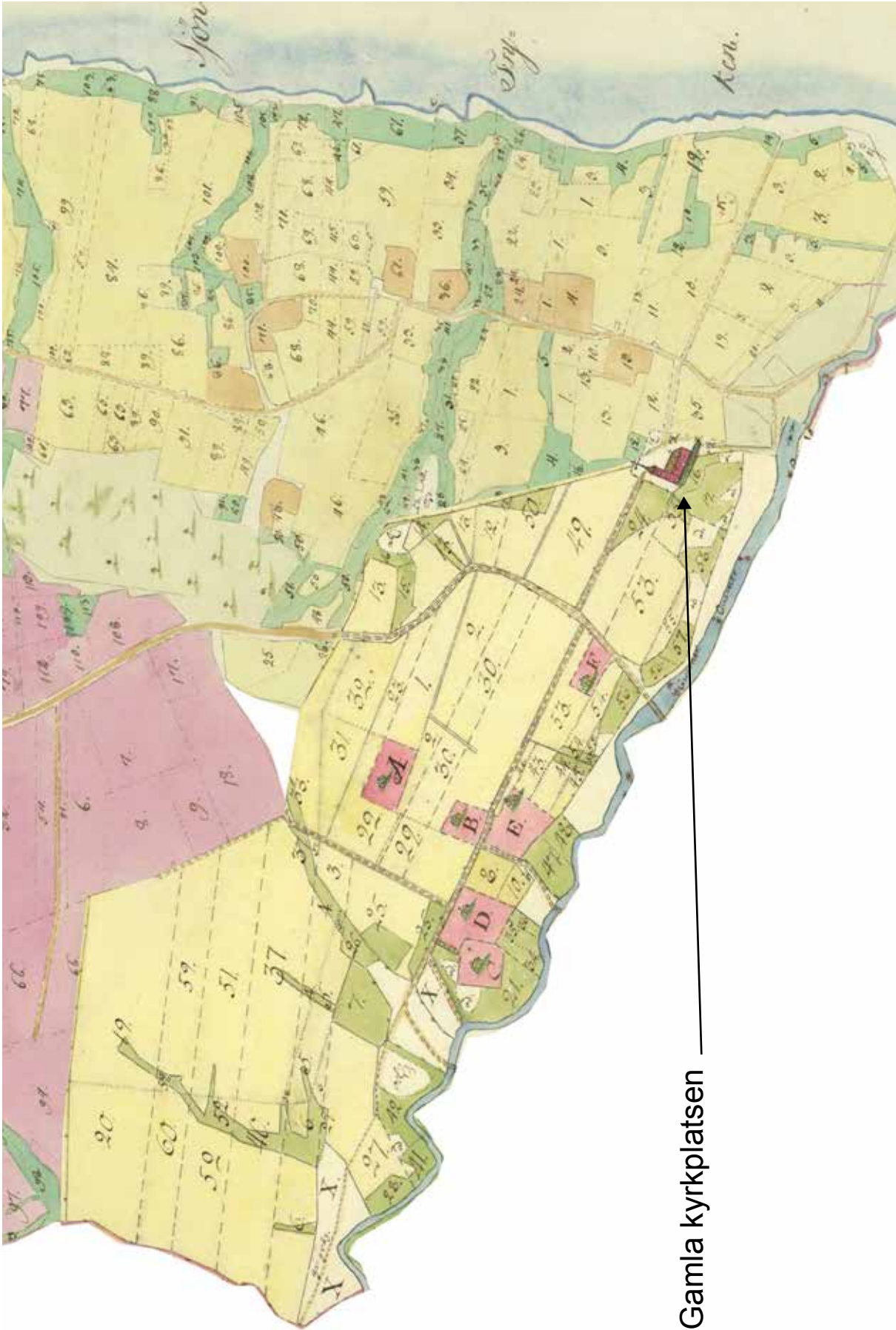

Ett väggur som påminner om den klocktradition som fanns i Västra Ämtervik.

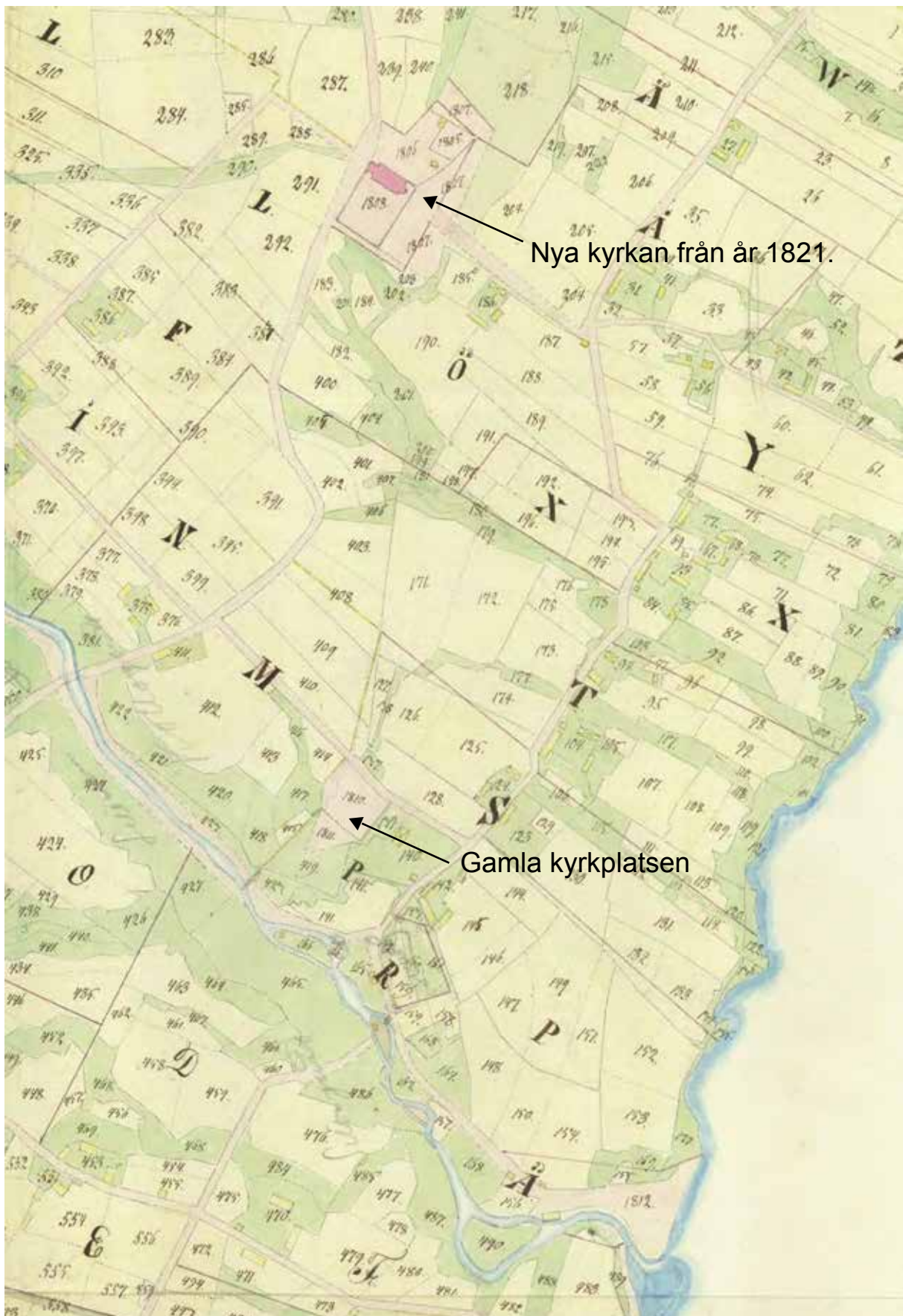
Gravkapellet med församlingshemmet i bakgrunden.

LANTMÄTERIETS KARTA FRÅN ÅR 1776

Gamla kyrkplatsen

LANTMÄTERIETS KARTA FRÅN ÅR 1847

Nya kyrkan från år 1821.

Gamla kyrkplatsen

VÄSTRA ÄMTERVIKS KYRKOGRÅRD OCH DESS HISTORIA

Västra Ämterviks kyrkogårds historia har sina anor från år 1673 då den första kyrkan invigdes vid Sillegården. I området runt denna kyrkogård gravsattes folk åtminstone fram till år 1820 då den nya kyrkan uppfördes vid Öberget, d.v.s dess nuvarande plats. Troligt är att den gamla kyrkplatsens kyrkogård till vissa delar var i bruk fram till 1850-talet. Vid den nya kyrkplatsens äldsta del finns entréportar med årtalen 1850 inhugget. Detta kan tyda på att denna kyrkogårdsdel blev helt färdigställd vid denna tidpunkt. Enligt Länsstyrelsens noteringar i *Begravningsplatser i Värmlands län* gjordes en första utvidgning på 1850-talet dels mot öster, där kyrkogårdsmuren blev färdigställd år 1855, och dels mot söder. Detta motsvarar idag kyrkogårdsdel I. Då det skrivs om en första utvidgning på 1850-talet kan man anta att det dessförinnan, närmast söder om kyrkan, fanns ett område som tagits i bruk för gravsättningar.

Enligt Linus Brodins bok om Västra Ämtervik skedde gravsättningar av ”självspillingar” ända fram till år 1910 utefter norra kyrkogårdsmuren, ty enligt gammal sed fick ej dessa bäras in genom kyrkogårdsporten, utan lyftas över muren.

Kyrkogården är idag indelad i fyra kvarter, där den gamla delen från 1850-talet utgörs av kvarter I. Kvarter II blev utbyggt år 1920 med en stor stentrappa som förbinder det med den gamla delen. Nästa utbyggnad kvarter III skedde 1948 och även denna förbands med de övriga delarna med en stentrappa för att fånga upp nivåskillnaderna. En fjärde utbyggnad, kvarter IV, blev klar år 1989. Denna del av kyrkogården ligger i nivå med kvarter III. Dessa utbyggnader gör att hela Västra Ämterviks kyrkogård får en sydlig sluttande sträckning från kyrkan.

På 1960-talet skedde, liksom på många andra kyrkogårdar, en omläggning av de äldre delarna. För Västra Ämterviks del betydde detta att samtliga gravar på den äldre delen om-lades från grus till gräs och att gravramar och enskilda häckar togs bort. Idag finns endast tre gravplatser med gravramar kvar och dessa ligger i gräs.

Den omgivande miljön utgöres av den Gamla Landsvägen och i öster slänter och åkermark. Kyrkogårdens gångytor är belagda med grus (stenmjöl). På kvarter I avdelas området med gångvägar lagda med skifferplattor.

På den äldsta delen är området omgärdat mestadels av ask. Lind omgärdar mer eller mindre de andra kvarteren på kyrkogården. De klippta rygghäckarna på kvarter I är utslutande planterade med häggmispel. På de övriga kvarteren, där rygghäckar är kvar, är de planterade med måbär och ölandstok.

På den nyaste kyrkogårdsdelen finns en bronsskulptur med rinnande vatten som symboliserar ”bägaren som flödar över” i Psaltarens 23:e psalm. Denna skulptur kom på plats år 1995. Skulpturen utgör idag en central plats i den Askgravlund som anlades år 2013.

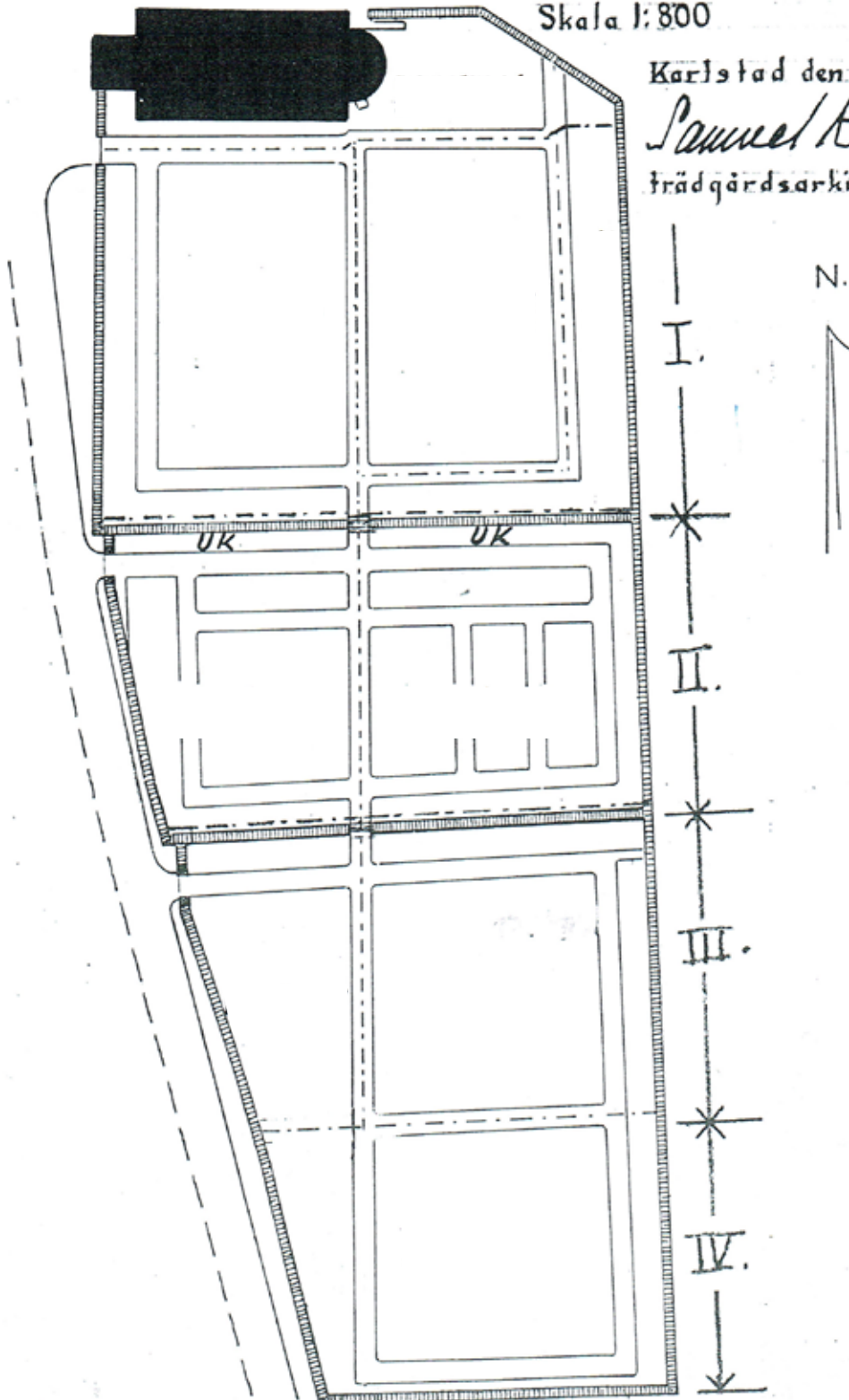
VÄSTRA ÄMTERVIKS
KYRKOGRÅRD

GRAVKVARTERSKARTA

Skala 1:800

Karlstad den 27.6.1975

Samuel Kaldén
frädgårdsarkitekt LAR

Kyrkogården och dess sydliga sluttning.

Kvarter I

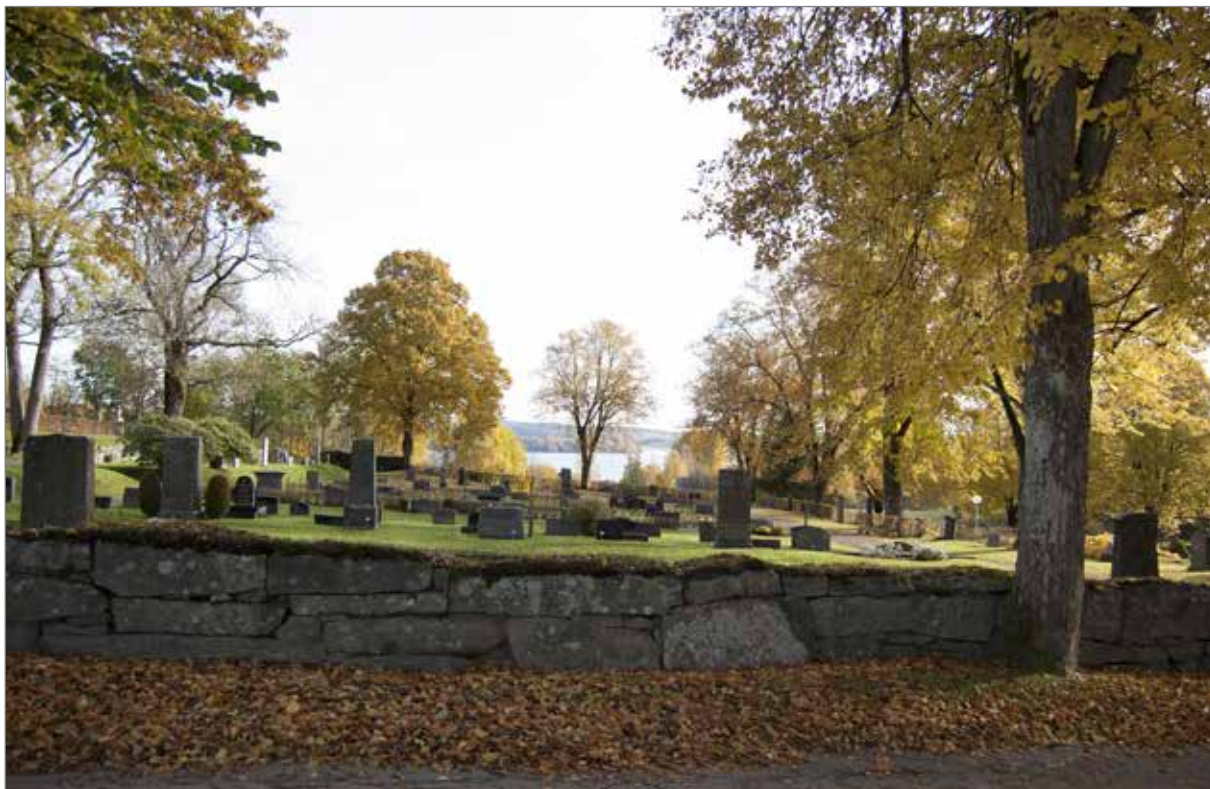
Denna del lades om på 1960-talet från ett utpräglat gruskvarter till gräs. Gravraderna skiljs åt av gångar belagda med skiffer. Runt kvarterets ytterkanter bilds kvarteret samman med grusgångar. Gravanordningarna varierar mycket och är blandade från de senaste hundra åren. Några enstaka gravstenar från 1800-talet finns.

Kvarter I sett från kyrkan är den äldsta delen.

Kvarter II

Kvarter II tillkom 1920 och avgränsas mot kvarter I av en hög stenvägg/stödmur. Gångförbindelse mot kyrkan och Kv I sker med en bred stentrappa på murens mitt. Vid procession från kyrkan vid begravningar är man hänvisad till den gamla landsvägen som löper längs med hela kyrkogården på dess västra sida. Lindar är dominerande trädslag. Vägarna är grusbelagda. gravstenarna är varierande från 1920-tal till nutid och sätter inte någon typisk prägel för kvarteret.

Kvarter II med Fryken i bakgrunden sett från den gamla landsvägen.

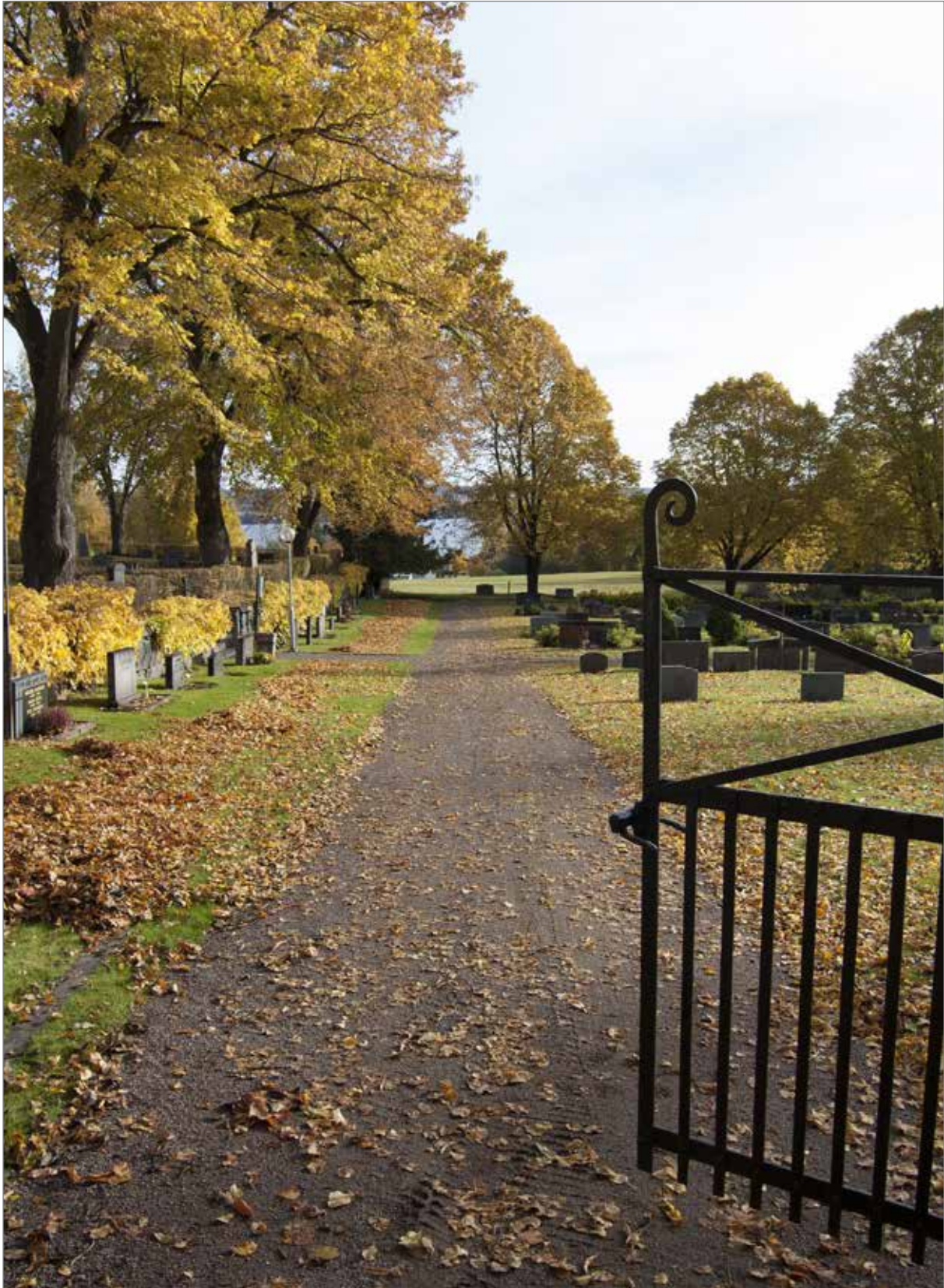
Entré till kvarter II från gamla Landsvägen.

Kvarter II med Fryken i bakgrunden.

Kvarter III

Kvarter III blev utbyggt år 1949 och avgränsas mot kvarter II av en stenmur (stödmur). Även här sker gångförbindelse med kvarteren av en stentrappa på murens mitt. Processioner från kyrkan sker även här via den Gamla Landsvägen. Längs murarna finns traditionella gravar, men på kvarterets mittenpartier kan man skönja att dessa utnyttjas som allmänningkvarter. Endast några få allmänningsplatser finns kvar. De flesta är numer upplåtna med gravrätt. Kvarteret domineras av Lindplantering. Gångarna är grusbelagda.

Entré till kvarter III från Gamla Landsvägen.

Kvarter IV

Kvarter IV byggdes 1989 efter ritningar av landskapsarkitekt Ulla Lundell. Ingen mur behövdes för att ta upp nivåskillnaderna mot Kvarter III. Kvartersmarkeringen utgörs av en friväxande häck av paradisbuskar. Mot söder avslutades kyrkogården av en stor granhäck. „Denna häck togs bort år 2013 och ersattes med en friväxande häck av häggmispel. Mot den Gamla Landsvägen avgränsas även detta kvarter av en stenmur. Denna mur byggdes tidigare troligtvis redan år 1948 och sammanbinder kvarterens murar mot den Gamla

Kvarter IV från sydost.

Landsvägen i väster. I öster mot parkmarken avgränsas kvarteret av en låg stödmur. Björkar dominerar trädplanteringen och gravraderna avgränsas med ölandstok. Gångarna är belagda med grus. m Denna askgravlund anlades år 2013, där kluvna granitsten bildar en cirkel runt vattenkonsten i dess mitt. På stenhalfvorna fästes namnplattor av brons.

Askgravlunden på kvarter IV

STILUTVECKLING

Få bevarade gravstenar av de riktigt gamla finns kvar, egentligen bara några kalkstenvårdar samt järnkors/smideskors från 1700-talet och 1800-talet.

I slutet av 1800-talet, efter det att familjegravar blev allt vanligare, dyker de höga och smala gravstenarna upp. Under denna tid uppsattes ofta gjutjärnsvårdar med tillhörande gjutjärnsstaket. Tyvärr har många gjutjärnsstaket försvunnit.

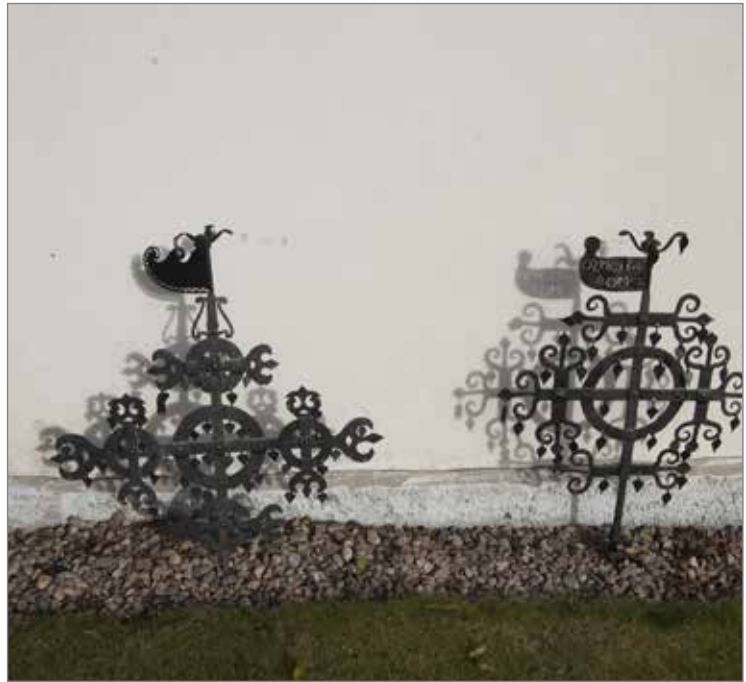
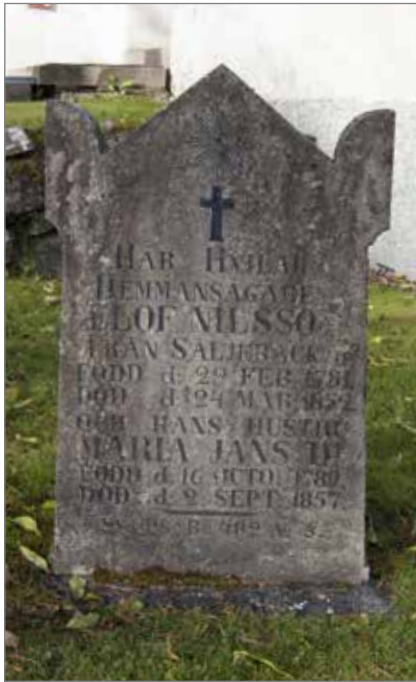
I början av 1900-talet blev monumentala gravvårdar med olika bearbetning populära. Svart granit med polerade ytor, texter och ornament gör stort intryck.

På 1900-talet fram till våra dagar blev ornamentiken allt viktigare, med många inslag från växtriket symboliserande växter som t.ex. palmlöv, ax och murgröna. Den röda graniten, såväl polerad som huggen, gör sitt intryck från mitten av 1900-talet.

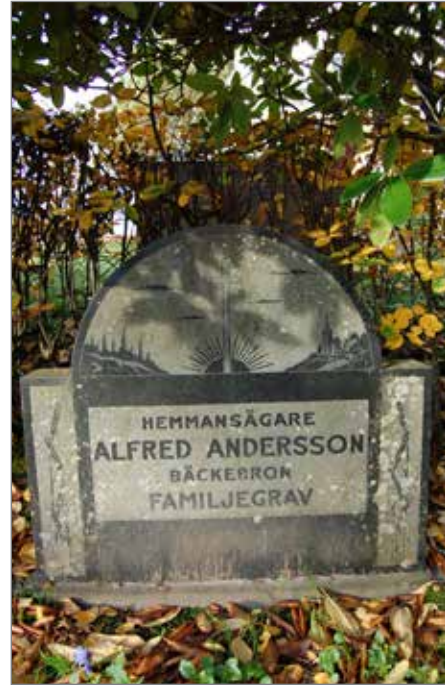
Med ökad kremation följde ökad gravsättning i familjegravarna, samt anläggandet av mindre gravplatser lämpade för gravsättningar av urnor. Detta gjorde att de liggande gravhällarna blev vanligt förekommande.

I nutid ser man en mer personlig utveckling med ornament och former på våra gravvårdar.

1800-talet

1900-talets första decennier

1900-talets andra hälft

Tidstypiska stenar från 60- och 70-talet.

2000-talet

Rosor vanligt förekommande.

En bild av gården där den avlidne bodde.

Gravvård med stort hjärta.

Personligt utformad gravplats.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Det kulturhistoriska värdet är inte statiskt och vad som anses vara kulturhistoriskt värdefullt varierar med tiden. Det som i sin samtid anses vara fult eller ointressant kan senare upphöjas till kulturarv. Kulturhistoriskt värde består av flera samverkande delvärden, vilka finns beskrivna i boken Kulturhistorisk värdering av bebyggelse av Axel Unnerbäck, och som kortfattat beskrivs nedan.

Kyrkogårdar och gravvårdar kan ge information om samhällets historia, både på lokal, regional och nationell nivå. De har då ett samhällshistoriskt och/eller ett lokalhistoriskt värde. Till exempel kan inskriptioner på gravvårdar berätta om vilka näringar som varit vanligt förekommande under olika tider, om specifika händelser eller om byar och gårdar som inte längre finns kvar. Socialhistoriskt värde gränsar ofta till samhällshistoriskt värde, men med fokus på människan i samhället. På kyrkogårdar speglas det sociala livet tydligt, då människor tidigare ofta begravdes på olika delar av kyrkogården beroende på klass och ekonomiska möjligheter att köpa en gravplats. Genom inskriptioner kan också män, kvinnor och barns status i samhället under olika perioder avläsas. Personhistoriskt värde kan tillskrivas gravvårdar över kända och intressanta personer.

Miljöskapande värde kan tillskrivas gravvårdar som i sig inte har ett högt kulturhistoriskt värde, men som genom sin placering eller som del i en grupp är viktiga för helhetsmiljön på kyrkogården. Även vegetation, murar, byggnader och andra inslag på en kyrkogård kan ha miljöskapande värde. Gravvårdar som är konstnärligt gestaltade kan tillskrivas konstnärligt värde.

Inskriptioner berättar mycket om bygden och människorna som levt där, liksom om samhällets utveckling i stort. Vad som står skrivet på en gravvård är ofta typiskt för den tid då den tillkom.

På gravvårdar från 1600-1800-talet och genom nästan hela 1900-talet finns många antika och kristna symboler. Idag har dessa symboler till stor del ersatts av dekorer och symboler med konstnärligt värde eller personliga förtecken.

I övrigt bör gravvårdar som är tillkomna före mitten av 1800-talet bevaras, eftersom de är hantverksprodukter från tiden före den industriella serietillverkningen av gravvårdar, och eftersom få såpass gamla gravvårdar finns bevarade. Även gravvårdar tillkomna från mitten av 1800-talet till 1930-talet kan vara hantverksprodukter väl värda att bevara.

Gravvårdar kan vara bevarandevärda på grund av materialet som de är utförda i. Alla gravvårdar eller detaljer i gjutjärn bör bevaras, eftersom de berättar om en unik konstruktionsperiod och många gjutjärnsdetaljer redan har försvunnit. Likaså bör gravvårdar i smidesjärn bevaras. Träkors var länge vanligt förekommande på gravar. Få av dessa finns kvar på kyrkogårdarna på grund av materialets förgänglighet. Gravvårdar i lokala material

Urmakaren Nils Olssons gravplats

URVAL AV GRAVVÅRDAR

Urvalet av gravvårdar som ska bevaras har baserats på ovan nämnda kulturhistoriska värden, riktlinjer i Centrala Gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar och diskussioner i referensgruppen.

De kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna delas in i kategorierna ”mycket värdefull” och ”värdefull”, enligt Centrala Gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. De gravvårdar som klassas som mycket värdefulla ska bevaras när gravrätten återlämnas. De ska inte återanvändas och så långt som möjligt bevaras på ursprunglig plats. De värdefulla gravvårdarna bör bevaras. Förändringar av värdefulla gravvårdar och återupplåtelse av gravplatsen kan ske, så länge det kulturhistoriska värdet inte minskar. Många av de värdefulla gravvårdarna ingår i ett sammanhang som ger dem miljöskapande värde och gör dem viktiga för kyrkogårdens eller ett kvarters karaktär.³

Öster om kyrkans sakristia finns fyra stående gravvårdar från 1800-talet. Dessa klassas som mycket värdefulla.

³ Myhrberg 2012. Texten är med författarens och samfällighetens tillåtelse hämtad från Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Säffle pastorat

MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

På Västra Ämterviks kyrkogård har 37 st gravplatser klassats som mycket värdefulla. Dessutom har registrerats:

- 7 st Järnkors/smideskors som är placerade söder om kyrkväggens långhus
- 3 st Gjutjärnskors som är placerade öster om kyrkans sakristia
- 1 st Sten som är placerad söder om kyrkans vapenhus
- 1 st Sten som är placerad bland gjutjärnskorsen öster om kyrkans sakristia
- 1 st Gravplatta som finns kvar från allmänningen på grav 1103-0035000

Av de gravstenar som klassats som mycket värdefulla är 2 st återlämnade:

1101-0127000
1103-0011000

Av de gravstenar som klassats som mycket värdefulla finns följande vars ägandeförhållande utreds ytterligare idag.

1101-0002000
1101-0014000
1101-0022000
1101-0031000
1101-0032002
1101-0084000
1101-0086001
1101-0114000
1101-0115001
1101-0133001
1101-0165001
1102-0043000

Grav nr: (Ingen gravrätt) söder om kyrkan
Tillkomstår: 1800-tal.

Urvalskriterier: Tidstypisk, familjehistoria, hög ålder. Karaktäristisk inskription. Material – kalksten.

Minnessten över en familjetragedi. Stenens ursprungsplats på nuvarande kyrkogård okänd.

Grav nr: (inga gravrätter) längs södra kyrkväggen.
Tillkomstår: 1800-talets början (7 st).

Urvalskriterier: Material – smide, hantverk, hög ålder
Järnkorsen hitflyttade från gamla kyrkplatsen.

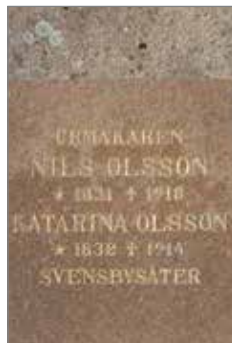

Grav nr: (inga gravrätter) öster om kyrkan.
Tillkomstår: 1800-talets mitt.

Urvalskriterier: Tre gjutjärnsvårdar och en stenvård hitflyttade från okänd plats på nuvarande kyrkogård.
Tidstypiska, hög ålder.

Grav nr: 1101-0002000

Tillkomstår: tidigt 1900-tal.

Urvalskriterier: Yrkestiteln är minnet över en gammal urmakartradition som är känd för Västra Ämtervik.

Urmakare Nils Olssons gravplats.

Grav nr: 1101-0007000

Tillkomstår: 1800-talet.

Urvalskriterier: Slöjdraperat järnkors. Material – smide, hantverk. Miljöskapande. Hög ålder.

David Bergströms familjegrav.

Grav nr: 1101-0014000

Tillkomstår: 1930-talet.

Urvalskriterier: Ovanlig ornamentik från tidsepoken. Tidstypisk med titel och ortsnamn.

Alfred Anderssons familjegrav.

Grav nr: 1101 - 0015001

Tillkomstår: 1950-talet.

Urvalskriterier: Personhistoria. Skulptur från 1956 har ett konstnärligt värde och är gjord av Sixten Nilsson.

Miljöskapande gravplats över konstnären Erling Ärlingsson.

Grav nr: 1101-0022000

Tillkomstår: 1900-talets början

Urvalskriterier: Tidstypisk och miljöskapande. Yrkestiteln predikant.

Bedömningen mycket värdefull gäller livstenen.

Minnessten över predikanten Nils Olsson, Kisterud.

Grav nr: 1101-0028000

Tillkomstår: 1900-talets början.

Urvalskriterier: Tidstypisk och miljöskapande. Gravplattan framför livstenen har stilfullt inramad ornamentik.

Livstenen bedöms också som mycket värdefull.

Gravplattan över nämndemannen Anders Andersson, Kisterud.

Grav nr: 1101-0029000

Tillkomstår: 1959

Urvalskriterier: Ovanlig gravsten från slutet av 1950-talet (Troligen renoverad sten från 1900-talets början).

Minnessten över kyrkoherde J A Löfgren. Bedömningen mycket värdefull gäller livstenen.

Grav nr: 1101-0031000

Tillkomstår: 1940-talet

Urvalskriterier: Titel, ortsnamn, tidstypisk.

F d soldaten L M Klingmans gravplats.

Grav nr: 1101-0032002

Tillkomstår: 1900-talets början

Urvalskriterier: Miljöskapande, ovanlig form, titel.

Minnesgravvård över byggmästaren N A Johansson, Älvby, och kvarnägaren L G Johansson, Klingeråsen.

Grav nr: 1101-0034000

Tillkomstår: Början av 1900-talet.

Urvalskriterier: Miljöskapande och tidstypisk.

Nils August Eriksson, Hensgård.

Grav nr: 1101-0036000

Tillkomstår: 1900-talet

Urvalskriterier: Personhistorisk. Material – smide, hantverk.

Gravplats över skriftställaren Linus Brodin, död 1963, och klockaren Olov Jonsson, död 1911.
Årtalet 1989 på det mellersta korset tillkom 1989 i samband med en gravsättning.

Grav nr: 1101-0039001

Tillkomstår: 1940-talet.

Urvalskriterier: Ovanlig ornamentik, tidstypisk.

J. Magnussons familjegrav.

Grav nr: 1101-0039002

Tillkomstår: 1910

Urvalskriterier: Miljöskapande.

Påkostad minnessten över den lilla flickan Lilly 3 år.

Grav nr: 1101-0040000

Tillkomstår: 1920-talet.

Urvalskriterier: Miljöskapande, ortsnamn, titel.

Hemmansägare Emil Brodéns familjegrav från Bråten.

Grav nr: 1101-0079000

Tillkomstår: tidigt 1900-tal

Urvalskriterier: Miljöskapande, ovanlig ornamentik, ortsnamn.

Per Nordéns, Svensby, familjegrav.

Grav nr: 1101-0084000

Tillkomstår: Början av 1900-talet.

Urvalskriterier: Ovanlig utformning. Material – gjutjärn.

J. Widells familjegrav.

Grav nr: 1101-0085001

Tillkomstår: 1800-talet

Urvalskriterier: Material – gjutjärn, titel och symbol.

Kyrkvärden Per Friman och hans familjs gravplats.
Kriteriet mycket värdefull gäller gjutjärnsvården.

Grav nr: 1101-0086001

Tillkomstår: Början av 1900-talet.

Urvalskriterier: Ovanlig utformning, material – gjutjärn.

P. Dahlgrens familjegrav.

Grav nr: 1101-0088000

Tillkomstår: 1900-talets början.

Urvalskriterier: Miljöskapande, tidstypisk, titel, ortsnamn och ornamentik.

Hemmansägare Nils Olsson från Kisterud familjegrav.
Kriteriet mycket värdefull gäller livstenen.

Grav nummer: 1101-0093000

Tillkomstår: 1940-50-talet.

Urvalskriterier: Titel, stilhistoria, naturromantisk.

Johan Olsson från Bäckebron familjegrav.
Kriteriet mycket värdefull gäller livstenen.

Grav nummer: 1101-0114000

Tillkomstår: 1800-talets senare del

Urvalskriterier: Tidstypisk, miljöskapande, titel. Material – kalksten.

Gästgivaren Per Olssons familjegrav.

Bedömningen mycket värdefull gäller livstenen.

Grav nr: 1101-0115001

Tillkomstår: 1800-talet.

Urvalskriterier: Miljöskapande, hög ålder, ortsnamn.

P Nilsson, Bäckebron familjegrav.

Grav nr: 1101-0117000

Tillkomstår: 1910-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, titel, ortsnamn, tidstypisk.

Intressant gravvård och platta över Elof Eriksson, Hensgård och efterföljande familjer.

Grav nr: 1101-0127000

Tillkomstår: 1910-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, titel och ortsnamn.

Joh. Th Olssons familjegrav, Sillegård.

Grav nr: 1101-0133001

Tillkomstår: 1900-talets början, renoverad på 1960-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, ortsnamn, tidstypisk.

Nils Johannesson familjegrav, Hensgård.

Grav nr: 1101-0157000

Tillkomstår: 1920-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, tidstypisk.

Nils Jonassons gravplats.

Grav nr: 1101-0163000

Tillkomstår: 1900-talets början

Urvalskriterier: Miljöskapande, ovanlig ornamentik på överstenen och mellanstenen, titel och Ortsnamn.

Kyrkvärden L M Anderssons familjegrav, Kålsgård.

Grav nr: 1101-0165001

Tillkomstår: 1960-talet?

Urvalskriterier: Ovanlig gravstensform, upplevelsevärde.

Edvin Svenssons familjegrav.

Grav nr: 1101-0167000

Tillkomstår: 1940-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, titel. Bedömningen mycket värdefull gäller livstenen.

Johan Jacob Jacobssons familjegrav.

Grav nr: 1101-0182000

Tillkomstår: 1940-tal

Urvalskriterier: Tidstypisk, ortsnamn.

Jöns Engdahls familjegrav, Annedal.

Grav nr: 1101-0192000

Tillkomstår: 1930-talet

Urvalskriterier. Tidstypisk, miljöskapande.

Snickaren Vitalis Nilssons familjegrav.

Grav nr: 1102-0013001

Tillkomstår: 1920-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, yrkestitlar.

Bruksägaren Jan Olof Bergströms familjegrav.
Intressant är titeln bruksägaren, då inga större bruk har funnits i Västra Ämterviks församling.

Grav nr: 1102-0014000

Tillkomstår: 1920-talet

Urvalskriterier: Miljöskapande, tidstypisk.

Anders Jonssons familjegrav, Grava.

Grav nr: 1102-0043000

Tillkomstår: 1920-talet.

Urvalskriterier: Miljöskapande, ovanlig ornamentik, tids-
typisk, titel.

Kontraktsposten J. O. Hagströms familjegrav.

Grav nr: 1102-0045000 (del av grav)

Tillkomstår: 1960-tal

Urvalskriterier: Miljöskapande, titel.

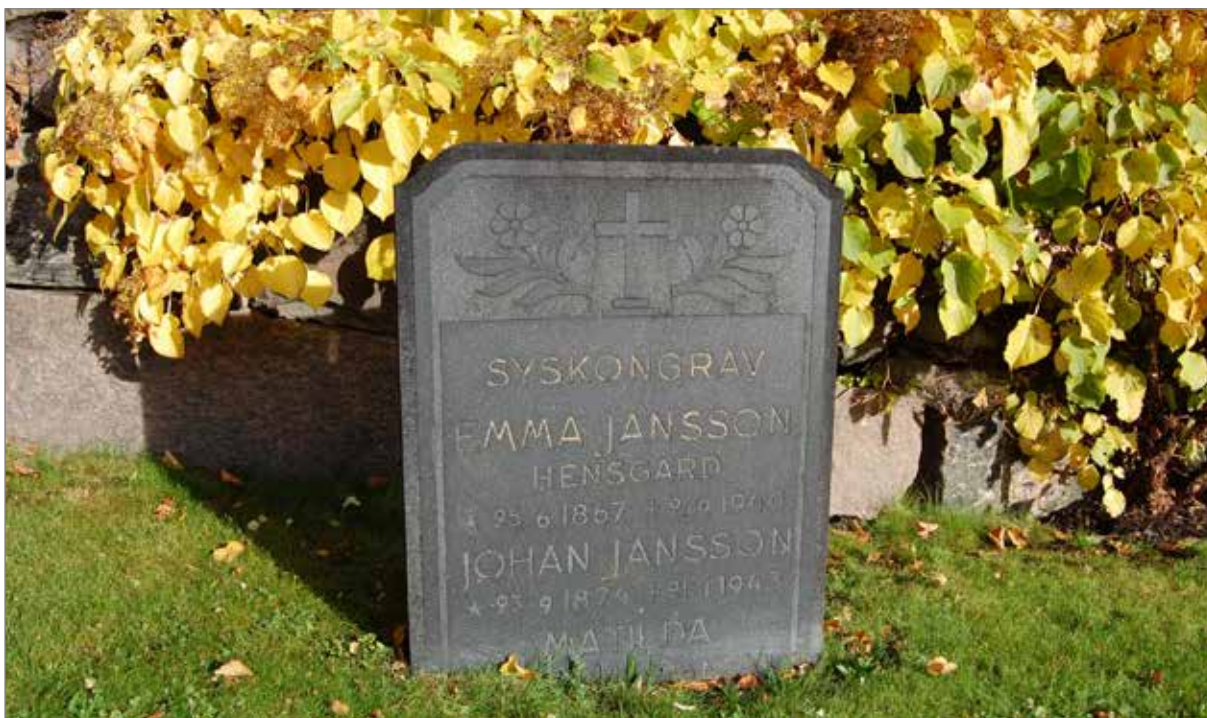
Småskollärarinnan Emma Fredrikssons gravplats.

Grav nr: 1103-0011000

Tillkomstår: 1940-tal.

Urvalskriterier: Upplevelsevärde, inskription – syskongrav, ortsnamn.

Syskonen Janssons familjegrav.

Grav nr: 1103-0035000

Tillkomstår: 1960-tal

Urvalskriterier: Socialhistoria.
Bevarad från allmänning.
Allmän grav - (ej gravrätt)

Grav nr: 1103-0039002

Tillkomstår: 1960-tal

Urvalskriterier: Socialhistoria. Bevarad från allmänning.
Nu upplåten med gravrätt.

VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

Utöver de mycket värdefulla gravvårdarna har även ett antal gravvårdar klassats som värdefulla. Dessa gravvårdar har ej katalogiserats och fotograferats, men detta skall göras i kommande kompletteringsarbeten. Vid inventeringen har speciellt tagits hänsyn till stil, intressanta personer, stenmaterial och övriga inskriptioner av intresse. Kompletteringar rekommenderas när det gäller yrkestitlar. De idag befintliga yrkestitlarna har registrerats på en särskild lista och utifrån denna förteckning kan kompletteringar bli nödvändiga för att klassa en del gravvårdar som värdefulla. Värdefulla gravvårdar kan i framtiden klassas som mycket värdefulla. 77 st värdefulla gravvårdar har klassats i denna inventering.

Värdefulla gravvårdar i denna inventering skall beaktas med stor hänsyn.

1101-0009000	1101-0010000	1101-0011000
1101-0020000	1101-0021000	1101-0026000
1101-0027000	1101-0035000	1101-0042000
1101-0052000	1101-0055000	1101-0056000
1101-0058000	1101-0071000	1101-0074000
1101-0077000	1101-0082000	1101-0087000
1101-0094000	1101-0096000	1101-0098000
1101-0100000	1101-0102000	1101-0109000
1101-0112000	1101-0122000	1101-0124000
1101-0125000	1101-0128000	1101-0129000
1101-0130000	1101-0136000	1101-0139000
1101-0141000	1101-0145000	1101-0149000
1101-0151000	1101-0153000	1101-0186000
1101-0193000	1101-0200000	1101-0201000
1101-0202000	1101-0203000	

1102-0005000	1102-0009000	1102-0010000
1102-0011000	1102-0016000	1102-0020000
1102-0021000	1102-0028000	1102-0034000
1102-0036000	1102-0040000	1102-0041000
1102-0045000 (del)	1102-0046000	1102-0048000
1102-0050000	1102-0053000	1102-0059000
1102-0061000	1102-0062000	1102-0083000

1103-0001000 (del)	1103-0003000	1103-0004000
1103-0010000	1103-0011000	1103-0060001
1103-0067002	1103-0083000	1103-0110001
1103-0114001	1103-0115000	

1104-0176000

LAGSKYDD OCH RIKTLINJER

Lagskydd:

Kvarteren I och II är tillkomna före 1940 och skyddas därmed av kulturmiljölagen 4 kapitlet 3 § som säger att ”kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.”

Riktlinjer:

De i tidigare värden som ger Västra Ämterviks kyrkogård inklusive Gamla Kyrkplatsen dess omväxlande karaktär ska bevaras

Gångvägarna som idag är grusbelagda skall så vara för framtiden och med bevarad sträckning.

Trädbeståndet av ask som är något karakteristiskt för kvarter I skall bevaras och nyplanteras när så är dags.

Trädbestånd och buskage skall hållas på ett sådant skick att inte utsikten mot sjön Fryken försämras.

Gravplatser som idag har stenramar som ligger i gräs skall göras om till stenramar i grus.

När en gravanordning som klassats som värdefull och blir återlämnad kan gravvården återanvändas för att göra nya inskriptioner, om den inte klassats som värdefull till exempel på grund av dess inskription och yrkestitel. Alternativet är att vända på gravstenen för nya inskriptioner på den nya framsidan.

Stenmuren runt Gamla Kyrkplatsen har ett högt kulturellt värde, men bör restaureras inom en närtid.

De gravvårdar som klassats som mycket värdefulla får inte avlägsnas från befintlig plats, ändras eller återupplåtas.

De gravvårdar som klassats som värdefulla skall beaktas med stor hänsyn. En uppklassning av dessa kan komma att ske. En fortlöpande uppdatering skall därför göras med jämna intervaller.

VÅRD OCH UNDERHÅLL

I skriften *Vård av gravstenar* som utgivits av Riksantikvarieämbetet kan man läsa om vilka olika rengöringsmetoder som kan användas till olika typer av sten och vid olika sorters beläggningar. Det kan dock konstateras att det mycket tidsödande arbetet med att göra ren en sten ofta har en ganska kortlivad effekt.

Gravvårdar av sten drabbas som regel främst av biologisk påväxt, d.v.s. lavar, alger och mossor. Om dessa är misspyrdande kan diskuteras men de gör ibland inskriptionerna oläsliga. Vissa lavar löser även upp ytskiktet på stenen så att de olika mineralkornen lossnar, och eftersom den biologiska påväxten innehåller fukt bidrar den också ofta till frostsprängningar. Kortfattat kan sägas att påväxten minskas om stenen borstas ren från skräp och nedfallande löv. Det är också bra om man kan hålla efter vegetation runt stenen så att den inte hamnar i ständig skugga vilket gynnar påväxten. Rengöring görs med fördel under tidig vår eller sen höst, då speciellt lavar är mycket aktiva och därmed mjukare och lättare att avlägsna. Hårda stensorter kan rengöras med högtryckstvätt under förutsättning att de inte har förgyllningar och dylikt som kan ta skada av behandlingen. Det är också viktigt att försäkra sig om att inte stenen har några sprickor. Om den uppvisar sådana skador ska endast varmt vatten (max 60°C), ev. med några droppar diskmedel eller såpa, och mjuk borste användas. Man kan också mjuka upp lavarna innan rengöring genom att under några veckor låta stenen stå insvept i våta tygsäckar och plast.

Sedimentära bergarter som sandsten, kalksten och skiffer uppvisar ibland vittringsskador som är relaterade till svaga skikt i stenen. Kalkhaltiga stenar som kalksten, marmor, viss sandsten och skiffer kan också vittra kemiskt genom att de reagerar på föroreningar i luften.

Porösa bergarter är också känsliga mot frost- och saltsprängningar. Ofta samverkar olika nedbrytningsfaktorer och resultatet visar sig som sprickor, avflagningar, stenbortfall mm.

När järn finns i stenens direkta närhet kan järnet oxidera och sedan reagera med stenen, vilket leder till rostbruna järnmissfärgningar. Om dessa visar sig svåra att få bort genom tvätt enligt samma metod som beskrivits ovan bör man rådgöra med stenkonservator. Detta gäller även kopparmissfärgningar. Viktigt är dock att skydda metallen från vidare oxidation. Rost ska stålborstas eller blåstras bort och därefter målas med rostskyddsfärg och täckfärg. Om en rostande järndubb orsakar missfärgningar eller sprängning av stenen bör denna utbytas mot en rostfri syrafast sådan.

Sten är som regel mycket känslig för mekanisk påverkan. Vid ovarsam hantering kan lätt ett hörn eller en korsarm falla. Ett sätt att undvika mekaniska skador kan vara att köra med trimmer närmast stenarna för att undvika att man kör på dem med gräsklippare.

Stearinstänk och sot från marschaller är ett annat problem som kan vara svårt att avhjälpa om det hamnat på en porös och ojämn yta. Stearin skrapas bort med ett trä- eller plastverktyg, men kan eventuellt också lösas upp med kemiskt ren bensin. Sotränder kan tas bort med hjälp av en suddgummiliknande produkt som t.ex. gomma pane.

Om kyrkogården utsätts för klotter bör en klottersaneringsfirma snarast kontaktas. Klotter är lättare att ta bort ju ”färskare” det är.

För den som är ovan vid hantering av sten kan det ibland vara svårt att göra rätt bedömningar varför berörd personal bör utbildas av fackman. Många åtgärder kan också vara av en sådan art att de endast ska utföras av utbildad stenkonservator. T.ex. kan en konservator ta bort lavar på ljusa kalkstenar och marmorsorter med släckt kalk, vars höga pH dödar laven och dess rötter. Biocider och gifter är begränsat verksamma, men viss effekt

har noterats hos Bor-preparat som t.ex. Boracol. Kommersiella preparat som innehåller Kaliumhydroxid, lut, är starkt frätande och bör inte användas eftersom de kan leda till skador på porösa stenar.

Gravvårdar och staket i gjutjärn kan rent allmänt anses vara hotade eftersom rostskador uppstår på grund av bristen på kunskap om hur de ska underhållas. Det händer också att staket monteras ner för att underlätta gräsklippning med maskin. För att undvika att detta kulturarv går förlorat är underhållet viktigt.

Staket, kors och dekorationer av järn kan rostskyddsbehandlas på två sätt. Antingen genom linoljebränning eller genom applicering av blymönja. I båda fallen rengörs järnet med borste som är mjukare än underlaget. Vid linoljebränning penslas järnet omsorgsfullt med kokt linoja som kryper in i porerna, innan bränningen tar vid. Behandlingen bör upprepas till dess att ett fullgott resultat uppnåtts. Vid blymönjebehandlingen grundas järnet, efter att ha befriats från rostbeläggningar, med blymönja (får idag bara användas av yrkesmän) och slutstrykes därefter med oförtunnad linoljefärg. Fördelen med det sistnämnda alternativet är att arbetet kan utföras på plats.

Gravvårdar av trä kan även de ses som hotade eftersom risken att de förstörs av röta är påtaglig om de inte underhålls. Vid färgbortfall och behov av underhåll bör målade träkors skrapas. Därefter grundas korset med linoljefärg som spätts med ca 40% balsamterpentin varefter det strykes med två lager linoljefärg. Lackade träkors skrapas och lackas med bätlack av god kvalitet.

Observera att:

- Det är av stor vikt att kyrkogårdspersonalen får fullgod utbildning i hur gravvårdar/ gravanordningar ska underhållas.
- Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde ska inte åtgärdas utan att först ha besiktigats av konservator.⁴

⁴Texten har framtagits av Maud Forsberg, Antikvarietjänst i samråd med Stefan Holmgren, Stenkonservering Väst. Textmaterialet har tidigare använts i Värmlands Museums Bevarandeprogram för Arvika Kyrkogård. Arvika kyrkogårdsförvaltning och Värmlands Museum har gett sin tillåtelse till användandet av texten.

ORDLISTA OCH SYMBOLER

Ordlista⁵

Allmänning/allmänna kvarteret/allmänna linjen – avser vanligen avgiftsfria gravar utan gravrätt, med gravsättning i löpande följd. Det var det enda alternativ till köpta familjegravplatser tills systemet upphörde 1964.

Bautasten – Hög gravsten, ofta med grovt huggna sidor som var vanlig från förra sekelskiftet och in på 1920-talet.

Begravningsplats – Område som är anordnat för förvaring av avlidnas stoft eller aska. Begravningsplatser omfattar kyrkogårdar, andra gravområden, minneslundar m.m. Jämför med kyrkogård som är en begravningsplats invid en kyrka.

Benhus – Mindre byggnad för förvaring av uppgrävda människoben. Förekommer inte längre i Sverige.

Bogårdsmur – Mur eller inhägnad av trä som omger en kyrkogård.

Familjegrav – Uttrycket är inte rättsligt definierat men avser oftast en gravplats med utrymme för flera avlidna. Sådana gravplatser var avgiftsbelagda fram till 1964.

Gravplats – är inritad på gravkartan och kan ha utrymme för en eller flera gravar. Rätten till gravplats regleras av begravningslagen och ingår i begravningsavgiften.

Gravrätt – Den rätt som uppstår när en gravplats upplåts för gravsättning av en avliden. Om ingen efterlevande kan eller vill bli gravrättsinnehavare är gravrätten förbehållen den avlidne i 25 år efter gravsättningen. Gravrättsinnehavaren får bestämma om vem som ska gravsättas på gravplatsen, utformningen av gravanordningen och om gravplatsens utsmyckning. Innehavaren har ansvar för att gravplatsen hålls i ordnat och värdigt skick.

Gravvård – Minnesmärke vid en gravplats, t ex en gravsten. Gravvården omfattar också stenramar, staket, kedjor och monument vid graven.

Grusgrav – Gravvård där markytan över graven täcks med grus.

Kvarter – Avdelning av en begravningsplats inritad på gravkartan. Kvarteret består av flera gravplatser.

Kyrkobalk/kyrkbalk – Äldre benämning på kyrkogårdsavgränsning, ofta i timmer. Ordet användes också ibland om murar.

Kyrkogård – Begravningsplats invid en kyrka. Jämför med begravningsplats.

Köpegrav/Köpt gravplats – Gravplats som innehavaren köpte nyttjanderätten till. Upplåts för viss tid eller för all framtid. Jämför med allmänning.

Likbod – Enklare utrymme som fanns på kyrkogårdar förr, där avlidna förvaras och visas.

Porthus eller stiglucka – Fanns vid ingångar till kyrkogården från medeltid och framåt,

⁵ Ordförklaringar är hämtade från Sörensen, Begrepp i begravningsverksamheten 2005 och boken Ett levande kulturarv: kyrkogårdar i Växjö stift, 2009.

med syfte att hindra djuren från att passera fritt. Ibland hade porthuset eller stigluckan formen som en liten byggnad, med tak och fyra väggar. Annars enklare utformad som en port med enkel överbyggnad. Under 1800-talet blev grindar vanligare.

Rygghäck – Häck mellan rader av gravvårdar. Blev vanligt under 1930- och 40-talen.

Trädkrans – Träd planterade längs med kyrkogårdsmuren runt en kyrkogård. Vanligt från och med tidigt 1800-tal av arkitektoniska och hygieniska skäl.

Vintergrav – Utrymme där liken förvarades tills tjälen var borta och det gick att gräva gravar. Vintergraven kunde vara en källare under kyrkan, ett större murat utrymme under jorden utomhus eller en bod i anslutning till kyrkogården.

Symboler⁶

Alfa och omega – A och Ω eller A och O. Första och sista bokstaven i det grekiska alfabetet, symboliserar begynnelsen och slutet. I kristen konst syftar de på Kristus. På gravvårdar visar de att den bortgångne såg Gud som sin begynnelse och sitt yttersta mål.

Duva – Symbol för Den helige Ande. Ofta har duvan då en korsgloria och omges av strålar. På gravvårdar symboliserar duvan den kristna själen som gått till den eviga vilan.

Ek/Ekblad – Styrka, motståndskraft. Eken är ofta symbol för odödlighet. Livets träd är en ek.

Eldslågan – symboliserar ofta den dödes själs brinnande längtan efter saligheten.

Fackla – En dödssymbol från antiken. Nedåtvända facklor symboliserar livet som släcks ut.

Hjort – Symbol för Kristus eller för den till Kristus längtande själen.

Händer som fattar varandra – betecknar trohet och äktenskaplig kärlek.

IHS – Jesusmonogram. Det består av de tre första grekiska bokstäverna i namnet Jesus. Kan också tolkas som Iesus Hominum Salvator – Jesus människornas frälsare,

In Hoc Signo Vinces – I detta tecken skall du segra

In Hoc Salus – I detta finnes frälsning,

Iesus Homo Sanctus – Jesus den heliga människan, Iesum Habemus Socium – Vi hava Jesus som följeslagare. På svenska kan förkortningen stå för Jesus Herrans Son eller Jesus Hela Saligheten.

Kors – Inom kristendomen en symbol med många betydelser. Över 400 korsformer lär finnas. Korset påminner om Jesu korsdöd, men är också ett Jesu Kristi segertecken. Vanligast på gravvårdar är det latinska korset. Kors med korsändar med klöverbladsform – trepass – symboliserar treenigheten.

Kors, ankare och hjärta - Tro, hopp och kärlek.

⁶ symbolförklaringar är hämtade från Biedermann, Symbollexikonet, 1989, Dahlby, De heliga tecknens hemlighet : om symboler och attribut, 1999 och boken Gravkonst, 1930.

Krans – Evighetssymbol. I kristen symbolik står kransen ofta för seger över mörker eller synd.

Krona – Uppståndelse, seger över det onda. Symboliserar den högsta existensnivå som kan uppnås.

Lagerkrans – Symbol för odödlighet och det nya livet i Kristus.

Lampa – Kristen symbol som ersatte antikens fackla. Symboliserar odödlighet och beredskap. En tynande oljelampa symboliserar livet som slocknar.

Murgröna.

Lilja – Förgänglighet, livets obeständighet men också oskuld och kyskhet. Om liljekvisten har tre blomkalkar symboliserar det treenigheten eller Marias jungfrulighet före, under och efter inkarnationen.

Murgröna – Odödlighet. Kan också symbolisera den sanna kärleken, trohet, evigt liv och den himmelska glädjen.

Palmkvist – Uppstigande, seger, pånyttfödelse, evighet. Tillsammans med ett kors symboliserar palmkvisten det nya testamentet.

Ros – Symboliserar genom sina kronblad Jesu fem sår på korset. Också symbol för Maria och jungfrulighet. Även använd som kärlekssymbol.

Stjärna – Vanligast på gravvårdar är de fem- och sexuddiga stjärnorna. Den femuddiga stjärnan är morgonstjärnan men skyddar också mot djävulen. En sexuddig stjärna eller en stjärna med åtta strålar är betlehemsstjärnan. Den sexuddiga stjärnan symboliserar dels Maria, dels födelseundret i Betlehem, men kallas också för Davidsstjärnan och symboliserar judarna i hela världen. Den sexuddiga stjärnan kan också vara skapelsens stjärna, eftersom Gud skapade världen på sex dagar.

Sädesax – Uppståndelsesymbol eller yrkessymbol för lantbrukare.

Timglas – Livets förgänglighet, tidens flykt. Vanlig symbol på bl a gravvårdar sedan 1700-talet.

Triangel – Den gudomliga treenigheten.

Träd – I kristen ikonografi är trädet en symbol för det av Gud skapade livet. Dess årstidsförändringar står för liv, död och återuppståndelse.

Urna – Dödssymbol. En urna med flammor åsyftar det nya livet efter döden. En draperad urna symboliserar död och begravning.

Vinranka – Vinträdet symboliserar Kristus och grenarna dem som hör samman med honom. Också symbol för himmelsk glädje.

Änglar – Tröstare, ledsagare, Guds budbärare. Änglar kan ha olika attribut med symbolik, exempelvis krans eller palmkvistar som båda är segertecken.

Slingrande ormar.

YRKESTITLAR PÅ GRAVVÅRDAR

Många titlar på gravstenarna är inte yrkesrelaterade, utan man vill peka på speciella uppdrag man hade, till exempel Nämndeman och Kyrkvård. Ibland kan titlarna ersättas av yrkesemblem eller yrkessymboler t.ex veteax för lantbrukare.

Adjunkten	1
Avdelningssköterska.....	1
Byggnadssnickaren.....	1
Byggmästaren.....	3
Brukskassören m.m.....	1
Banvakt.....	1
Bankkamrer	1
Bruksägaren	1
Banmästaren	1
Distriktskorpralen	1
Distriktsveterinär	1
Förvaltare.....	1
Folkskollärare	3
Hem.äg (Hemmansägare).....	53
Handlanden	4
Jägmästare	1
Köpman	2
Kommunalordföranden.....	1
Kvarnägaren.....	1
Kamrer.....	1
Kantor.....	2
Kapten	1
Klockaren.....	1
Kyrkvaktmästaren.....	1
Kyrkvaktaren	1
Kyrkvärden	6
Kyrkoherde	3
Kontraktsprost	1
Lantbrukaren	7
Lotsen	1
Lärarinnan	2
Majoren	1
Målbarmästaren.....	3
Muraren.....	2
Murarmästaren	1
Maskinist	1
Nämndemannen.....	3

F. d.soldaten.

Predikant.....	1
Pastor.....	2
Rektor.....	1
Revisorn.....	1
Stationsföreståndare.....	1
Soldaten	3
Sjuksköterskan	1
Stationsmästaren	2
Sjukstugeläkaren	1
Stadsrevisor.....	1
Snickaren	1
Skräddarmästaren	3
Smeden.....	1
Sågverksägaren.....	1
Småskollärarinnan	1
Stenhuggaren.....	1
Tjänstemannen.....	1
Trädgårdsmästaren.....	1
Trafikbiträdet	1
Trävaruhandlaren.....	1
Urmakaren	1
Vägmästaren	1
Yrkesläraren.....	1

ÖVRIGA TEXTER SOM FÖREKOMMER PÅ GRAVVÅRDAR

Övriga texter som förekommer är oftast informativa. Man vill förmedla och förtydliga något. Familjegrav, här vilar, syskongrav är några exempel på detta. Man vill också tacka för det som varit, för den kärlek man känt, och omtanken och minnet som finns bevarat.

Min make, vår älskade, vår moster osv. är förtydliganden om familjetillhörighet.

På senare tid kan man ånyo skönja viljan att komplettera gravstenens text med t.ex ”Vi ses i drömmarnas land” speciellt då för yngre människor.

Familjegrav

Syskonen

Våra syskon

Vilorum för familjen (familjerna)

Vilorum för makarna

Här vilar

Makarna

Min make

Hustrun

H H

Syskongrav

Modern

Sonen

Systrarna

Livet är kort men för många kortare

H Hv vår lilla älskling Lilly 3 år

Älskade

Älskad – Saknad

Vår ängel

Vår älskade

Saknad av systrarna Olga, Bertha, Edith och syskonbarn, hembygdens släkt och vänner

Våra föräldrar

Vår moster

I tacksamt minne bevarade av: Maria, Olga, Amanda USA

Minnet vår glädje återseendet vårt hopp

Bestemor

Cister

Till minnet av

Tack för uppoffrande kärlek och omtanke om oss alla

Saliga äro de som dö i Herren

Betänk att vi måste dö

Blott en dag ett ögonblick i sänder

Gud give dig nu sabatsro och frid i gravens tysta bo. En fristad på en bättre strand. Ett hem i salighetens land.

Eds, Kils och Mustadsfors missionsförsamling reste stenen

Skåden liljorna på marken

Vår faster och trotjänarinna

Älskade därför saknade

Saknad av många

Kram. Vi ses i drömmarnas land

Minne av fyra syskon som på en dag av sörjande föräldrar Olof Jansson och hans hustru Marit Olsdr. från Hensgårds torp ledsagades till grafven

Konfirmander reste vården

Du fattas oss du underbara solstråle

Du är för alltid en del av oss

PSALM- OCH BIBELHÄNVISNING PÅ GRAVVÅRDAR

Psalm- och bibelhänvisningar förekommer inte i någon större mängd på gravvårdarna och är ej heller variationsrik. På nya gravvårdar idag kan man nästan säga att de inte förekommer alls. Man kan misstänka att de äldre gravvårdarna som tagits bort genom åren hade en mer riklig hänvisning. Hänvisningarna är ofta förkortningar av psalm- eller bibelcitater. Det räckte med förkortningar eftersom man oftast var väl förtrogen i hemmen med detta. Kanske psalmboken och bibeln var de enda böckerna i hemmen på den tiden. I hänvisningarna vill man förmedla sorg och saknad, men även hoppet att få mötas igen.

Under inventeringen har nedanstående hänvisningar noterats:

Ps 17:15

Uppenbarelseb. 21:4

Sv Psalm 8 nr 48

Sv Ps 336

Dav.Ps 17:15

Sv Ps 29 v 5

Esai: 56 Cap 5 v

Sv Ps 482 v 5

2 Kor.5

PS 492 v 6

”Gud själv skall vara hos dem, och han skall torka alla tårar från deras ögon. Döden skall inte finnas mer, och ingen sorg och ingen klagan och ingen smärta skall finnas mer. Ty det som en gång var är borta.”

Uppenbarelseboken 21:4

ÖVRIGT

Stenramar i gräs	3
Gjutjärnskors	3
Gjutjärnsvård	1
Gjutjärnsurnor	3
Järnkors (smideskors äldre).....	11
Järnkors (nyare)	4
Metallornament	10
Gravvård av järn (nyare).....	1
Bronsstaty	1

KÄLLOR OCH LITTERATUR

H Biederman, *Symbollexikon*. Stockholm 1989

Dahlby, *De heliga tecknens hemlighet: om symboler och attribut* 1999

Gravkonst 1930

Antikvarietjänst Maud Forsberg AB, *Bevarandeprogram för Arvika kyrkogård* 2010

K Myhrberg, *Bevarandeplaner för kyrkogårdarna i Säffle pastorat* 2012.

A-B Sörensen, *Begrepp i Begravningsverksamheten*, Alnarp 2005

Länsstyrelsen, *Begravningsplatser i Värmland* 1988

Ulf B Densloe/Curt Nilsson *Västra Ämterviks kyrka*

Kihlstadius, *Några fakta rörande kyrkliga förhållanden i V.Ämtervik*

Linus Brodin, *En bok om Västra Ämtervik*, 1948

Riksantikvarieämbetet. *Bebyggelseregistret*

Anna Andreasson, *Gravvårdar i sten* (Stad och Land nr 184)

Bilaga 1

LAG (1988:950) OM KULTURMINNEN M.M.

4 KAP. KYRKLIGA KULTURMINNEN

KYRKLIGA INVENTERIER

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

7 § För varje församling skall det finnas en förteckning över inventarier som avses i 6 §. I förteckningen skall anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än församlingen och om det förvaras på någon annan plats än i kyrkan.

I varje församling skall det utses två personer som har ansvar för att föra förteckningen. De skall också se till att föremålen förvaras och vårdas väl. Församlingen skall anmäla till länsstyrelsen vilka som har utsetts. Lag (1999:304).

8 § Stiftet skall minst vart sjätte år kontrollera att alla föremål i förteckningen finns kvar. Sådan kontroll skall också göras vid byte av någon av de personer som har utsetts enligt 7 § andra stycket. Efter varje kontroll skall en kopia av förteckningen sändas till länsstyrelsen. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller
4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

BEGRAVNINGSPLATSER

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

BEREDSKAPSFÖRBEREDELSE

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

ERSÄTTNING TILL SVENSKA KYRKAN

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

BEGRAVNINGSLAGEN (1990:1144)

2 KAP. BEGRAVNINGSPLATSER

BEGRAVNINGSPLATSENS SKICK

12 § En begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas.

7 KAP. GRAVRÄTT

UTÖVANDE AV GRAVRÄTT M.M.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

GRAVRÄTT SINNEHAVARENS ANSVAR FÖR GRAVPLATSEN

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

ÖVERLÅTELSE OCH ÅTERLÄMNANDE AV GRAVRÄTT

12 § Gravrätten får återlämnas till upplåtaren.

En gravrätt som har återlämnats får efter ansökan hos upplåtaren, inom 25 år efter senaste gravsättningen, återupptas och upplåtas till någon som tillhör den personkrets som anges i 11 §. Lag (2012:133).

Övergång av gravrätt vid innehavarens död m.m.

19 § Om det inte finns någon som gravrätten kan gå över till enligt 14 §, skall gravrätten anses återlämnad till upplåtaren.

20 § När en gravrätt ska anses återlämnad enligt 19 § eller har återlämnats enligt 12 § första stycket är upplåtaren skyldig att behålla gravplatsen under minst 25 år från gravsättningen till förmån för den som senast har gravsatts där.

Gravanordning behöver behållas bara om kostnaden för skötseln av gravplatsen betalas. Lag (2012:133).

GRAVANORDNING M.M.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Första stycket gäller inte en gravrätt som har upplåtits med begränsningar enligt 8 §. Lag (2012:133).

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravanordningar får inte pantsättas eller utmätas.

ÄNDRINGAR PÅ GRAVPLATSEN

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det. Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen.

Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underrättas om åtgärderna.

GRAVRÄTTENS UPPHÖRANDE

32 § Gravrätten upphör när upplåtelse tiden går ut, när gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §.

33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälper vanvården inom ett år efter det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas.

En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren.

Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

